

СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Л.О. Корчевська

Херсонський державний університет, lilkorchevska@gmail.com

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент С.І. Бабатіна

Актуальність теми. Сучасний світ характеризується зростанням і посиленням небезпек, кризових і катастрофічних явищ, конфліктних ситуацій, наслідки яких загрожують існуванню людства та особистості. Все це викликає підвищений інтерес до феномену психологічної стійкості, що, у свою чергу, актуалізує фундаментальну проблему її формування.

Гострота окреслених питань визначає підвищену зацікавленість авторитетних науковців до вивчення синергетики як теорії самоорганізації. Значний внесок у її дослідження зробили зарубіжні та вітчизняні вчені: А. А. Богданов, У. Р. Ешбі, О. М. Князева, Н. М. Кобзева, А. А. Колесников, С. П. Курдюмов, Дж. К. Лафта, І. Р. Пригожин, А. Ю. Чаленко. Психологічні аспекти осмислення проблеми синергетичного підходу до дослідження мозку як головного гомеостатичного регулятора особистості, а також свідомості знайшли місце у працях А. Комбса, О. Мітіної, В. Петренко, А. Улановського, Г. Хакена. Системний підхід до вивчення психологічної стійкості особистості як системи різних параметричних характеристик досліджували Б. Ананьєв, Є. Ільїн, Г. Костюк, С. Максименко, В. Медведєв.

Метою статті є вивчення системно-синергетичного підходу до формування стійкості особистості, а також визначення її психологічного змісту.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

1. Провести термінологічний аналіз психологічної стійкості особистості;
2. Усвідомити структурно-логічну схему формування стану стійкої рівноваги особистості як носія психічних процесів.

Виклад основного матеріалу. З метою теоретичного осмислення проблеми формування психологічної стійкості особистості як наукового феномену

необхідно провести термінологічний аналіз, який представляє собою один із теоретичних методів дослідження, що спрямований на розкриття сутності явищ за допомогою виявлення та уточнення значень і сенсів категорій, що їх складають. Він допускає розгляд таких базових категорій, як: «особистість», «психіка», «стійкість» та їх синтез.

Відповідно до термінів загальної теорії систем (системології), особистість є системою, що складається з таких елементів: психіка, тіло та система взаємовідносин або психічної, біологічної та соціальної компонент.

Психіка (від др.-греч. ψῦχικός «душевний, життєвий») є дуже складною системою організму, що складається з окремих підсистем, її елементи ієрархічно організовані і дуже мінливі. Основною властивістю психіки є її системність і цілісність. Психіка як система має певну організацію. У ній виділяють психічні процеси, психічні властивості і психічні стани [1].

Якщо особистість та психіка є системами, то їм властиві процеси самоорганізації та самодезорганізації із такими характеристиками (відповідно до наукового змісту синергетики), що описані гуру з цього питання Г. Хакеном, а саме: 1) інтенсивний обмін енергією, інформацією або іншими ресурсами системи з навколишнім оточенням, причому абсолютно хаотично; 2) поведінка системи характеризується спонтанністю та описується декількома величинами – параметрами порядку і керуючими параметрами (зникає інформаційне перевантаження системи); 3) наявність критичного значення керуючого параметра (пов'язаного з надходженням енергії, інформації, знань або інших ресурсів), при якому система здатна втратити стан стійкої рівноваги (гомеостаз); кількісне нагромадження певних деформацій життєво важливих параметрів призводить до якісних змін; 4) новий стан обумовлено гармонійною (когерентною) поведінкою елементів системи; 5) новий стан існує тільки при безперервному неперервному потоці енергії, інформації, знань або інших ресурсів (за наявності внутрішніх і зовнішніх джерел коливань (флуктуацій) системи). Підвищення інтенсивності обміну призводить до критичних переходів системи, у результаті чого її структура ускладнюється аж до

виникнення турбулентного хаосу.

Перед тим, як дати визначення «психологічної стійкості особистості» необхідно усвідомити структурно-логічну схему формування стану стійкої рівноваги особистості як носія психічних процесів (рис. 1).

З одного боку, постійне поглинання ресурсних потоків (речовини – їжі, води, кисню; енергії – почуттів, бажань; інформації) із зовнішнього середовища, їх асиміляція та виділення їх перетворених, провокують підвищення ентропії системи, що веде до наростання хаосу, безладдя, самодезорганізації і, в кінцевому підсумку, може призвести до її руйнування. Тобто відбувається відхилення вихідного параметра-сигнала (флуктуація) від бажаного стану особистості як носія психічних процесів. З іншого боку, система прагне зберегти стійкість за рахунок переструктурування та формування нового порядку, і таким чином знизити ентропію (хаос). Тобто регулююча система реєструє флуктуацію, формує її у відповідний регулюючий вплив, що передається на вхід регульованої системи. Що з них буде переважати, залежить від безлічі випадкових факторів, і багато в чому визначається зовнішніми та внутрішніми умовами, а також якістю ресурсних потоків, що поступають. У синергетиці цей принцип називається гомеостазом.

Формування – це процес саморегулювання або регулювання стану стійкої рівноваги особистості. Цей процес може відбуватися як всередині регульованої системи, так і за її межами. Адже повна ізоляція живого організму від зовнішнього середовища рівносильна його загибелі.

У контексті особистості як цілісного поєднання психіки, тіла та системи взаємовідносин, можна виділити функціональні системи трьох типів: 1 – з внутрішньою ланкою саморегуляції, коли регулююча і регульована системи не виходять за межі організму та закладені в структуру самого процесу (наприклад, відбувається безліч біохімічних реакцій і фізіологічних процесів – підтримка тиску, рН крові, температури тіла); 2 – з зовнішньою ланкою саморегуляції як свідомий процес управління власною поведінкою, коли регулююча і регульована системи не виходять за межі організму (наприклад,

харчування, спорт, мотивація, воля, формування сенсів); 3 – з зовнішньою ланкою регуляції, коли регулююча система виходить за межі організму та неможлива без контактування з іншою особистістю (наприклад, розмноження, виховання, комунікація, у тому числі, психотерапія).

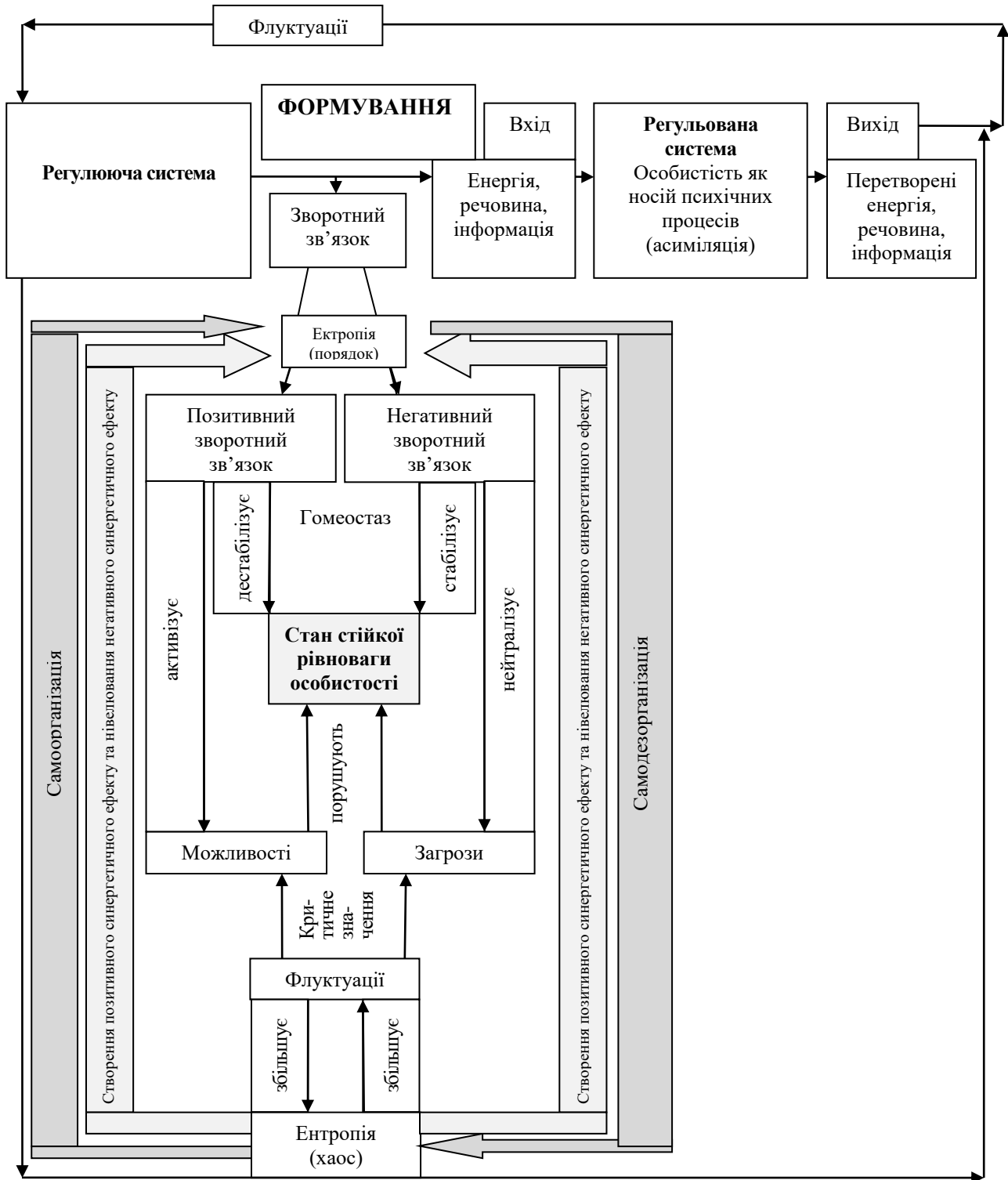

Рис. 1. – Структурно-логічна схема формування стану стійкої рівноваги особистості як носія психічних процесів [складено автором]

Завдяки принципу гомеостазу увесь людський організм, і, зокрема, психіка, постійно прагнуть до відновлення порушеної цілісності. Рани на тілі прагнуть гоїтися, відкриті гештальти прагнуть до завершення, а досвід прагне бути асимільованим і засвоєним.

Природа складних систем базується на принципі зворотного зв'язку. Цей принцип французький біолог П. Латіль називав «секретом загальної впорядкованості та організованості», а «батько кібернетики» Н. Вінер – «посохом сліпого» і «секретом життя». Отже, принцип зворотного зв'язку є необхідною умовою протікання процесів формування стану стійкої рівноваги особистості на основі обміну інформацією між регулюючою та регульованою системами. Також він є найважливішим інструментом творчого пристосування особистості до змін зовнішнього середовища. Без наявності зворотних зв'язків процес саморегулювання неможливий.

Зворотний зв'язок може бути і позитивним, і негативним. Так, при позитивному зворотному зв'язку регулююча система перетворює відхилення вихідного параметра-сигнала (флуктуацію) в регулюючу дію і передає його на вхід регульованої системи з метою збільшення цього відхилення. Можна сказати, що позитивний зворотний зв'язок «розганяє» відхилення вихідного параметра. Наприклад, люди народжуються з природженою потребою і здатністю прив'язуватися один до одного. Тоді регулююча дія «емоційне злиття» позитивно впливає на утворення зв'язку та близькості. Але дія позитивного зворотного зв'язку може мати побічні ефекти: 1) виникнення петлі гістерезису, для якої характерне явище «перенасичення»; 2) виникнення «порочного кола», що призводить до небажаних результатів (наприклад, несамостійність та залежність особистості). Позитивний зворотний зв'язок дестабілізує систему, порушує її стан стійкої рівноваги, що може призвести як до розвитку, так і до її руйнування.

При негативному зворотному зв'язку відхилення вихідного параметра-сигнала (флуктуація) передається на вхід регульованої системи таким чином, щоб послабити («погасити») це відхилення. Тобто негативний зворотний

зв'язок «тримає» вихідний параметр незмінним або зменшує його негативні наслідки. Наприклад, підліток сепарується від батьків. Тоді регулююча дія «емоційне віддалення» позитивно впливає на автономію та незалежність особистості. Негативний зворотний зв'язок стабілізує систему та підтримує її стан стійкої рівноваги шляхом адаптації до загроз і протидії можливому руйнуванню.

Для подальшого дослідження є сенс розглянути поняття «флуктуація», яке є загальнонауковим. Так, флуктуація (від лат. Fluctuatio – коливання) – будь-яка періодична зміна. У психології – це можуть бути зміни почуттів, настрою, тону, уваги, волі тощо. Щоденно до тіла можуть проникати сотні вірусів і бактерій, змінюється цукор в крові, серцебиття тощо. Флуктуації порушують стан стійкої рівноваги, водночас вони є рушійними силами розвитку особистості.

Будь-яке порушення гомеостазу можна назвати стресом, що є абсолютно нормальним для організму. Але і позитивні, і негативні флуктуації можуть трансформувати систему в якісно іншу у тому випадку, коли досягають критичного значення. Якщо потужність стабілізуючих механізмів є низькою (система знаходиться у стані нестійкої рівноваги, тобто у точці біфуркації (кризі), тоді навіть невелике відхилення може спровокувати або руйнування (психологічну травму, хворобу, смерть тощо), або «стрибок» до нового якісного стану. Ентропія точки біфуркації відразу розкладає «віяло» альтернативних сценаріїв розвитку – атракторів. Тобто породжується самоорганізація (область тяжіння простого атрактора) чи самодезорганізація (область тяжіння хаотичного атрактора).

Так як, особистість є системою, то з точки зору системного підходу, її метою є досягнення стану стійкої рівноваги. Станом системи називається сукупність істотних властивостей, якими система володіє в кожний момент часу. Рівновага може бути статичною, коли система не змінює свого стану та динамічною, коли вона не змінює свого руху. Так як психіка особистості є динамічною системою (змінює свої параметри у часі), то далі будемо під

рівновагою мати на увазі саме динамічну рівновагу.

Стійкість можна визначити як здатність системи повертатися у початковий стан. Наприклад, нехай у силу будь-яких причин система відхилилася від свого стану. Якщо через деякий час вона повернулася до нього, то такий стан вважається стійким. Якщо ж система виявилася у новому стані, то стан вважається нестійким. Наприклад, стан іграшки «Ванька-неваляшка» дуже стійкий. Прикладом нестійкого стану є ручка, яка стоїть вертикально пером униз [2].

Поняття стійкості (resilience) запозичене з фізики і означає властивість пружного тіла відновлювати свою початкову форму після припинення деформувальної дії. У психології поняття стійкості застосовується в різних областях: як толерантність – здатність сприймати різні параметри середовища (Tolerance, Volter (1763); як резистентність – здатність протистояти проникненню у власне підсвідоме (Resistance, Freud (1895); як стабільність – здатність динамічної системи повертатися в стан рівноваги після короткочасного порушення (Stability, Holling (1973); як відновлення – здатність одужати після травми (Recovery, Rutter (1987); Masten (2001); як життєстійкість – здатність підтримувати свою життєздатність (Hardiness, Maddi (2004); як витривалість – здатність зберігати свої функціональні можливості (Grit, Duckworth (2007).

Висновок. Отже, на основі термінологічного аналізу визначено, що психологічна стійкість особистості – це здатність відновлювати стан стійкої рівноваги, який порушують неминучі внутрішні та зовнішні флуктуації, а також інтегрувати цілісність і творчо пристосовуватися з метою забезпечення довгострокової життєздатності особистості й розвитку її можливостей.

Література:

1. Психика человека. URL: <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/psihika-cheloveka.html> (дата звернення: 20.03.2020).
2. Шаповалов В. И. Моделирование синергетических систем. Метод пропорций и другие математические методы : монография. Москва : «Проспект», 2016. 136 с.